

K ONTOLOGICKÉMU POJETÍ KULTURY

JOSEF ŠMAJS

Příroda a kultura jsou dnes ustálenými názvy pro dvě zdánlivě pouze koexistující sféry pozemského bytí. Intuitivně dobře rozpoznáváme, co je přirozené a co je umělé, co vzniklo samovolně a co bylo vytvořeno lidmi. Část odborné veřejnosti, včetně některých biologů a ekologů se přitom stále domnívá, že kultura je pouhým pokračováním přirozené evoluce jinými prostředky a že její spolupráce s přírodou záleží na hodnotách, dobré vůli a změně lidského chování. Z hlediska evoluční ontologie¹ je však zřejmé, že širší přirozená evoluce umělou kulturní evoluci předcházela a že jejich vztah je dnes stále více opoziční, onticky konfliktní. Abychom konfliktu kultury s přírodou porozuměli, musíme ovšem zvolit evolučně systémový přístup. Také v ontologii, tj. ve filosofické teorii bytí, podobně jako např. v biologii, nenajdete žádnou otázku – jak to nedávno řekl velký současný evolucionista Ernst Mayr – „na kterou byste mohli odpovědět, aniž byste přitom zohlednili evoluci“ [Mayr 2009: 17].

Co je evoluce?

Slovo evoluce je zatím pro většinu veřejnosti spojeno s představou vzniku biologických druhů z dřívějších předků tzv. přirozeným výběrem, se jménem Charlese Darwina.² Takové pojetí evoluce je ovšem dobře sluchitelné nejen se stacionárním pojetím bytí, ale i s tradičním hlediskem lidské výjimečnosti. Při úzkém chápání evoluce ovšem souvislost kultury s přírodou ani ve filosofii neodhalíme. Vycházíme proto z evoluční ontologie, která chápe evoluci v širokém významu: nejen jako spontánní kosmickou aktivitu vytvářející vesmír, neživé i živé struktury Země, ale i jako formování kultury lidskou aktivitou. Ontologické hledisko považuji za *klíč k pochopení struktury dnešního světa*, za způsob porozumění pozemskému bytí.

Přirozená evoluce po velkém třesku sice neprodukuje ani látku, ani energii (pro ně platí zákony zachování), ale jejím působením vzniká *třetí* a patrně nejdůležitější aspekt

¹ Nejširší koncept evoluční ontologie včetně ontologie kultury obsahuje kniha [Šmajš 2008].

² Do značné míry to je způsobeno tím, že učebnice a knihy, srozumitelné pro širší veřejnost, se zatím zabývají pouze biologickou evolucí. Srovnej např. Wuketits [2006] nebo Flégr [2006]. Před deseti lety jsem sice napsal knihu *Drama evoluce* [Šmajš 2000], ale způsob uvažování širší veřejnosti příliš neovlivnila.

vesmíru: *uspořádanost, paměť, onticky vestavěná (i zapsaná) informace*.³ Nemělo by proto znít překvapivě, že také kulturní evoluce, která byla našimi předky zažehnuta poměrně nedávno a která také vytváří relativně svébytné bytí, fakticky produkuje jen dočasnou uspořádanost, na existenci našeho druhu vázaný ontický řád, *kulturní informaci (volnou i zpředmětnou)*. Kulturní evoluce tedy do schématu širší a starší evoluce přirozené nezapadá. I když produkuje pro člověka užitečné kulturní bytí, nevratně (a pro živé systémy fatálně) *poškozuje jedinečné bytí přirozené*.

Vycházím z předpokladu, že vesmír je aktivita, zbytková aktivita velkého třesku. Vznikají-li ve vesmíru nové struktury, a přitom v něm platí zákony zachování, nemůže být podstatou bytí stálost, pouhý pomyslný substrát, tradičně filosoficky pojímaná substance. *Nejhlubší podstatou bytí* musí být to, co se v procesu jeho evoluční aktivity mění, co se nezachovává, co bytí formuje, diferencuje i sjednocuje, co může narůstat nebo se ztrácet: *uspořádanost, informace*. Přirozená evoluce, která produkuje uspořádanost (informaci) a která je tak stará jako vesmír sám, probíhá od prvotní singularity. Samovolně vytvořila všechny galaxie, všechny hvězdy i jejich planetární systémy. Jako onticky tvořivá aktivita velkého třesku dala vzniknout i Zemi a jejím přirozeným strukturám včetně živých systémů.

Studium zatím málo probádané kulturní evoluce je dnes užitečné i tím, že *vrhá nové světlo na evoluci vůbec*. Právě díky analogii s kulturní evolucí umíme odhalit skrytý způsob přirozené kreativity přírody, lépe rozumíme podstatě a roli informace v evolučním procesu, jsme s to srozumitelně vysvětlit *opozici a spolupráci evoluce s entropií* i vznik onticky nových (emergetních) konstrukcí. Všemi těmito otázkami se tu však zabývat nemohu.⁴

K problému ontologie přírody

Pojem přírody⁵ je pro širší veřejnost nejasný. Většina lidí neví, co vlastně vesmírná či pozemská příroda je. Je příroda tím, čemu nás stále ještě učí středoškolská fyzika? Je jen souborem pohybujících se galaxií, hvězd, planet, záření, molekul a atomů? Je to velké perpetuum mobile, tj. bezduchý mechanismus, kde se všechno jen opakuje a kde podle filosofa Hegela „nevzniká nic nového pod sluncem“? Středoškolská fyzika, pokud se stále ještě přidržuje newtonovské interpretace, v tomto ohledu žáky klame. Díky novějším teoriím víme, že příroda je nejstarší a nejširší systém, který je přirozeně onticky tvořivý a který zahrnuje také odlišně onticky tvořivého člověka. Jde o systém, který je člověku i lidské kultuře absolutně nadřazený.

Je tedy na čase, a to nejen ve škole, šířit evolučně ontologické zjištění, které vyplývá z nejnovějšího vědeckého poznání. Přírodu netvoří ani jen tělesa, vlnění či částice, ale ani jen živé systémy. Pozemská příroda je jednotou neživých i živých procesů, a podobně

³ Srovnej např. pozoruhodnou publikaci [Stonier 2002].

⁴ Odkazují jednak na knihu *Drama evoluce* [Šmajš 2000], a dále na anglicky tištěnou publikaci *Evolutionary Ontology. Reclaiming the Value of Nature by Transforming Culture* [Šmajš 2008].

⁵ K pojmu přírody viz např. [Šmajš 2011: 49–65]. Evolučně ontologické pojetí přírody obsahuje také moje autorské heslo ve světové encyklopedii *Encyclopedia of Anthropology* [Birx 2006: 1700–1702].

jako lidské dějiny je onticky tvořivou aktivitou, která směřuje pouze kupředu a kterou neumíme vrátit zpět. Je to slabě časově orientovaná, a proto nevratně tvořivá aktivita (zbytková aktivita velkého třesku). Tato gigantická aktivita stvořila sebe sama, tj. všechny své tvary, struktury i živé systémy včetně člověka. Ovšem *vznikem člověka nastává na Zemi přerýv*, výrazný, ale nejprve jen obtížně patrný zlom. Lidskou nebiologickou aktivitou tu počne vznikat *kultura*, umělé nepřirodní jsoouco. Kulturu sice příroda nejprve přijímá a před jejím tlakem ustupuje, ale, jak se dnes ukazuje, tento ústup může probíhat jen po jistou mez.⁶

I když kultura na přírodě existenčně závisí, i když je jejím pravidlům podřízená, jako dočasné umělé jsoouco je *jejím cizorodým útvarem*. Proto už nyní připomínám mnohým z nás nejasný problém lidské odpovědnosti. *Máme odpovědnost za kulturu a před přírodou*. Neneseme tedy odpovědnost za přírodu, kterou jsme nevytvořili, do níž patříme, a která tu byla před námi. Přírodě totiž plně nerozumíme, a ani rozumět nemusíme. *Lidstvo nese zatím nepřijatou odpovědnost za kulturu*, za své dílo, kterému by rozumět mělo, protože za ně převzalo záruku již kdysi dávno, při zapálení kulturní evoluce. Odpovídá proto za Golema, kterého stvořilo, odpovídá za planetární systém kultury, který svou expanzí Zemi – velkolepý kosmický zázrak, jehož je člověk dočasně účasten – nevratně poškozuje.⁷

Mohu se mýlit, ale v pozadí dnešní teoretické nevšímavosti k vážným otázkám lidské budoucnosti stojí nejen chybné pojetí přírody, ale také *zmatené pojetí kultury* (civilizace). Část lidí dnes neví ani to, že kultura nejsou jen divadla, koncerty a galerie, ale umělý fyzický systém s vnitřní informací (duchovní kulturou), který je – na rozdíl od přírody – nesvébytný, a dnes dokonce sám sebou existenčně ohrožený. Nebyli jsme totiž dostatečně poučeni, že život je nedělitelný a že pouze biosféra je nejmenším možným pozemským systémem schopným dlouhodobé existence a evoluce v čase. Naše vzdělání nezdůrazňuje, že všechny populace, druhy i kultura jsou existenčně podmíněné prosperitou a integritou biotického celku – *zdravou planetou Zemí*.

Ve škole nás učili, že pro celý vesmír platí zákon zachování hmoty a energie. Albert Einstein tento zákon dokonce vyjádří elegantní matematickou rovnicí, kterou všichni známe: energie je rovna součinu hmoty a rychlosti světla na druhou ($E = mc^2$). A experimenty potvrzují, že zákon zachování hmoty a energie platí. Co se ale na planetě děje, když tu prokazatelně roste naše hmotné bohatství a expanduje tu globální kultura? Co se tu odehrává, když se tu prosazuje růst ekonomiky a technosféry? Co se vlastně na naší planetě zachovává a co se tu nezachovává?

Protože pro celý vesmír platí zákon zachování hmoty a energie, může přirozená i kulturní evoluce na Zemi produkovat jen tvary, struktury, paměť, informaci. A právě proto

⁶ Touto komplexní fatální mezí (tvořenou vymíráním druhů, oteplováním, odpady a zamořováním planety) je ztráta obyvatelnosti Země, zánik příznivých podmínek pro biologickou reprodukci člověka jako druhu.

⁷ Je pro mě nepochopitelné, proč při dnešním stupni teoretického poznání společenské vědy mlčí. Nezabývají se ani tím, co je příroda a jaký je vztah přírody a kultury, ani tím, čím je kultura a jak vzniká. Zabývají se stále jen tím, co je člověk, lidská svoboda a lidská práva, co je moc a jak moc kontrolovat, jak zajistit sociální smír a udržovat ekonomický růst, jak rozdělovat společenské bohatství. Zcela ignorují problém, na úkor čeho hmotné bohatství vzniká? Novými úkoly společenských věd v nynější ekologické situaci se např. zabývá kniha [Šmajš, Klíma, Cílek 2010: 68–76].

se tu nezachovává již zmíněná *třetí složka vesmíru*, o které se ve školách neučí: *evolučně vznikající uspořádanost, informace*.⁸

Chápu, že formulace o přirozeně vznikající uspořádanosti či informaci může někoho urážet, protože mnozí z nás si myslí, že nové struktury a informaci mohou vytvářet jen lidé. Ano, i to je část pravdy, ale jen malá. Kulturní evolucí sice nová uspořádanost na Zemi vzniká, ale bohužel na úkor uspořádanosti přirozené, starší a pro člověka důležitější. Lze to říci také tak, že se tu po vzniku kultury nezachovává přirozeně vytvořené bytí, že chřadne Země a pozemský život, k němuž my sami patříme a s nímž jsme biologicky sourodí. Svěbytné přirozené bytí (horniny, úrodná půda, živé systémy, ekosystémy atp.) je tu zbytečně rychle nahrazováno bytím umělým, dočasným a jen částečně svěbytným. Vzniká tu bytí, které sice aktuálně člověku slouží, ale s nímž člověk biologicky sourodý není. Roste tu kultura, která se po případném zániku člověka nezachová, protože ji příroda reprodukovat neumí. Pomalé entropické procesy – nadřazené přirozené i kulturní evoluci – kulturní struktury ovšem spontánně destruuji. Bohužel je dnes nesvedou rozložit tak, jak je rozkládaly ještě v době neolitické kultury, kdy téměř všechny životně nezbytné artefakty byly zhotoveny z organických látek, a kdy proto mohly být po svém rozpadu opětovně využity pro přirozené biotické konstruování. Zamořování planety cizorodými látkami z amortizované materiální kultury je proto hrozbou pro další lidská pokolení.

Znovu uznávám, že tento smutný fakt nevyhnutelného pustošení Země kulturou i fakt nevyhnutelného zániku kulturních struktur spolu s druhovou smrtí člověka nahání hrůzu všem laciným optimistům. Když ale o nové situaci nebudeme přemýšlet a vše necháme tak, jak to nyní spontánně probíhá, tj. když se soustředíme jen na růst účinnosti ekonomických procesů, nebo jen na finanční toky či snižování dluhů, když existenciální konflikt kultury s přírodou budeme bagatelizovat, můžeme nakonec jako lidstvo vyhynout zbytečně předčasně *a bohužel jen z vlastní viny*.

K problému ontologie kultury

Také kulturu zatím chápeme nesprávně.⁹ Již jsem naznačil, že kultura není pokračováním evoluce přírody jinými prostředky. Kultura však není ani rozšířeným fenotypem člověka, jakým jsou v případě pavouků pavučiny a v případě bobrů jejich hráze. Stavba pavučin i stavba hrází, podobně jako budování doupat a hnízd, probíhá v souladu s informací získanou příslušným živočišným druhem ve fylogenezi. Tyto pozoruhodné stavby jsou proto součástí řádu přírody, podobně jako těla živočichů, kteří je provádějí. Vede k nim chování řízené jejich genomy, tj. vrozená informace, která je vysoce konzervativní. Také proto nemůžeme u těchto staveb prokázat „technologický“ pokrok: po miliony let zůstávají stejné. Kulturní artefakty člověka jsou naproti tomu výsledkem chování naučeného, je pro ně charakteristický technologický pokrok od pazourku k atomové elektrárně.

⁸ Znovu připomínám, že schopnost tvořit uspořádanost je vlastní jak evoluci přirozené, tak evoluci kulturní. Poněkud matoucí je snad pouze to, že duchovní kultura jako produkt kulturní evoluce existuje také jako volně šířitelná, nezpředmětněná, a že proto může tuto evoluci také kriticky reflektovat, předbíhat, anticipovat.

⁹ Evolučně ontologické pojetí kultury obsahuje také moje autorské heslo ve světové encyklopedii *Encyclopedia of Anthropology* [Birx 2006: 636–640].

Patří tedy do řádu kultury, protože informace, která k nim vede, pochází z lidské ontogeneze v kulturním systému.

Rozdíl mezi přírodou a kulturou je tedy pochopitelný také z hlediska původu informace, která řídí chování v příslušné oblasti: chování vrozené, které je součástí přírody, je řízeno informací pocházející z fylogeneze (genomem); chování naučené, jehož rozvojem se člověku podařilo vytvořit kulturu, pochází z ontogeneze (ukládá se v naší CNS). A biologové vědí, že ontogeneticky získaná informace (epigenetická, neuronální) se do genomu zapisovat nemůže. Jisté rozostření této opozice na počátku kultury nehraje roli. Takže, poněkud jinak řečeno: kultura je umělý systém s jinou vnitřní informací, než jakou má příroda. Je to systém mladý a nesvébytný, rostoucí uvnitř a na úkor staršího a svébytného systému přírody. Jde o systém s vlastní vnitřní informací, jíž je pro přírodu neznámá kultura duchovní. Duchovní kultura vzniká sice rozvojem lidské smyslově neuronální (epigenetické) informace, ale je již výrazně sociokulturním produktem. Materiální a duchovní kultura patří tedy k sobě, jsou to dvě stránky téhož systému, jímž je systém regionální či globální kultury. Přednost pojetí kultury jako vůči přírodě opozičního systému s vlastní vnitřní informací spočívá především v tom, že umožňuje rozpoznat nejen příčiny nynější civilizační krize, ale hledat i cesty k jejímu zmírnění a vyřešení.

Lidská aktivita, která formuje kulturní systém, může kulturní struktury produkovat v podstatě jen dvěma příbuznými způsoby: nepřímou a přímo.¹⁰ *Nepřímý způsob* jejich vzniku, který v utváření kultury dominoval před průmyslovou revolucí a který odpovídá „opatrnému“ růstu kultury jako umělého systému uvnitř širšího systému přirozeného, vzdáleně připomíná vznik přirozených ekosystémů v pozemské abiotické přírodě kolonizační území, radiací a sukcesí (obsazováním, paprskovitým rozšiřováním, přirůstáním v časové následnosti). Je to způsob, jímž systémová podoba kultury vzniká jako předem *informačně nepředepsaná*, tj. *bez společenského scénáře*. Tak se utvářely organizované tlupy lovců a sběračů, etnický jazyk, mytické vědomí, morálka, neolitické hospodářství, mocenské struktury, trh a instituce liberální společnosti. Tento informačně nepředepsaný a kdysi relativně pomalý způsob růstu kulturní systémové uspořádanosti je charakteristický nejen postupnou integrací „prefabrikátů“ přirozené evoluce do kulturního systému (např. kulturních rostlin, domestikovaných zvířat i nově narozených lidí), nýbrž i jejich „socializací“ a testováním faktory kulturního i přírodního prostředí.

Přímý způsob naproti tomu produkuje abiotické kulturní struktury na základě racionálního předjímání, tj. podle intelektuálního záměru, plánu, projektu. Prvky materiální kultury (např. technika, užitečné předměty, stavby) tedy vznikají jako *informačně anticipované – předem předepsané*. I když i tento způsob vzdáleně připomíná metody pomalé biotické konstruologie (spontánní realizaci genetické informace živým systémem), výrazně se od nich odlišuje. A nejde jen o to, že informačně předepsané prvky kulturního systému (věci, stavby, technika), které konstruuje i rekonstruuje lidská aktivita, zůstávají – na rozdíl od organismů – pro novou informaci (technologickou zkušenost) otevřené. Jde také o to, že v těchto strukturách se zpředměťuje přírodě jen částečně adekvátní informace – technicky aplikovatelné poznatky přírodních věd.¹¹ Tím vzniká

¹⁰ Podrobněji o utváření kultury lidskou aktivitou viz kapitola Ontologie kultury v knize *Filosofie – obrat k Zemi* [Šmajš 2008: 100–135].

¹¹ Dnes tedy už nemáme celistvou duchovní kulturu neolitické společnosti, která do jisté míry odpovídala rozmanitým potenciím v lidském genomu. Nemáme už lidské poznání organicky spojené s pověra-

možnost, která se výrazněji prosadí až v liberálně tržní společnosti, aby dílčí vědění a dílčí ekonomický zájem (zisk) určovaly podobu protipřírodní kultury jako celku, aby legalizovaly vyčerpávání přírody, deformovaly lidskou ontogenezi i způsob života lidí.

Z naznačeného schématu formování kultury vyplývá, že předmětné kulturní struktury se „rodí“ buď opatrnou úpravou („přeformováním“) původně přírodních předmětů, nebo méně citlivou technickou „syntézou“, která zahrnuje ničení vzácných produktů přirozené evoluce. Vyplývá z toho, že konstrukční materiál a částečně i funkční aktivita techniky pocházejí ze struktur a aktivity Země, z její už nejméně jednou konstrukčně vestavěné látky a energie.¹²

Společenské vědy budou podle mého názoru skutečnými vědami, až dnešní konflikt kultury s přírodou učiní předmětem svého zájmu, až pomohou politice a veřejnosti tento existenciální problém pochopit a řešit. A to znamená, že budou vědami až poté, co porozumí kultuře včetně tak obvyčejného tématu, jakým je lidská práce. Ale porozumět práci, to znovu předpokládá pochopit proces vytváření kultury, proces vzniku hmotného kulturního bohatství.

K problému lidské práce a bohatství

Podstatu vzniku bohatství přitom naznačil již v 17. století anglický ekonom William Petty svou tezí, že práce je otcem a příroda matkou všeho bohatství [Petty: 1662]. Formuloval ji autor, který také patrně první odhalil, že cenu výrobku určuje množství člověkem vynaložené práce. Obecně uznávaná myšlenka, že cena zboží je závislá na množství v něm obsažené práce, se zdá být poplatná počátku buržoazní epochy, v níž se ještě hojně vyrábělo z obnovitelných přírodních látek. Ovšem teze o součinnosti práce a přírody, později rozvíjená zejména francouzskými fyziokraty (ekonomy, kteří se domnívali, že produktivní práci je pouze práce zemědělská), je výrazně nadčasová. Podle mého názoru připomíná, že hmotné bohatství vytváří kulturou orientovaná aktivita přírody, a to buď přírody uvnitř člověka (práce), nebo vně člověka (aktivita člověku vnějších přírodních sil). Myšlenka nám sděluje, i když to neradi slyšíme, že ani v kultuře nemáme dnes nic, co bychom přírodě nevzali. Sděluje nám, že naše pomíjivé bohatství pochází z obelstívání, vykořisťování či ničení bohatství trvalého – systémů lidmi nevytvořené přírody. Ale jakým způsobem to probíhá?

Vlastní pracovní proces, řečeno jen schematicky, začíná tak, že člověk svou vůlí ovládne nejprve sám sebe, tj. své vlastní bytostné síly. Ovládne přírodní síly uvnitř svého organismu, a to nejen síly mentální, nýbrž i síly fyzické, a teprve s jejich pomocí přinutí okolní fyzické aktivity a struktury přijmout požadovanou formu či směr působení, tj. lidský kulturní záměr, kulturní informaci. Příklad: porazí stromy, naláme kámen, postaví dům.

mi, hodnotami a mýty. V pozdější kulturní soutěži se totiž prosadilo predátorské duchovní paradigma, jehož novověkým výrazem je produktivně orientovaná věda, dominantní složka dnešní společenské duchovní kultury.

¹² Evoluce abiotické techniky jakoby uměle „oživuje“, nebo přesněji, dodatečně do kultury převtěljuje tu část pozemské abiotické přírody, která, protože nebyla včleněna do živých systémů, by v pozemských podmínkách podléhala pouze přirozené entropizaci.

Lidské artefakty (výrobky) včetně nejvyspělejší techniky, mohou proto vznikat jen *re-konstrukcí*, pro přírodu ničivou přestavbou částí jejího systému. Relativně snadno to lze pochopit na příkladu dvou pekařů. Starší a mocnější přirozená evoluce je první pekař. Mladá a opoziční kulturní evoluce je druhý pekař. Oba tito pomyslní pekaři (obě tyto evoluce), byť každý jiným způsobem a tempem, pečou – obrazně řečeno – z těže mouky, z prachu dávných hvězd. Ten je tvořen chemickými prvky periodické soustavy, a kdysi (při zániku hvězd první generace) z něj vznikala naše planeta. Problém je ovšem v tom, že pro „kulturního pekaře“, který svoji práci započal pozdě, byla už veškerá pomyslná mouka přirozenou evolucí „vpečená“ (vestavěná) do přirozeně uspořádaných struktur – do neživých i živých evolučních útvarů planety. Bez částečné či úplné destrukce (rozdrcení) přirozených struktur, nelze tedy „péct“ kulturní struktury (např. vyrábět cement, tavit rudy, stavět dálnice či města).

Povím to raději ještě jinak. Příčinou tvorby nových struktur je zejména lidská práce, která je ovšem od počátku ambivalentní (dobrá i zlá): zhodnocuje původně přírodní předmět pro kulturu, ale znehodnocuje ho pro přírodu. Je-li práce zbytečně mnoho, či je-li plně nahrazena protipřírodní technikou (např. v atomové elektrárně), může dokonce narušovat strukturu, celistvost a integritu přírody. I když růst produktivity práce byl ve zdravé a málo narušené přírodě žádoucí, v přírodě kulturou obsazené a dobyté nadměrná hospodářská a spotřební aktivita mohou přírodu nevratně poškodit. Proto je pro pochopení dnešní ekologické situace užitečné vědět, že kultura, které si zatím vysoce ceníme, vzniká destrukcí a novým uspořádáním již nejméně jednou přirozeně uspořádaného povrchu Země. Pokud však hospodářská činnost uspokojovala hlavně základní biologické potřeby lidí (výživu, ošacení a přístřeší), její vliv na přírodu byl v globálním měřítku malý. Proto až dnešní výrazně abiotická, tj. na neživé struktury a spotřební techniku zaměřená orientace hospodářské aktivity, vnáší jasno i do konfliktního vztahu kultury a přírody. Ukazuje na neudržitelnost tradičního argumentu, že lidská práce přirozené struktury a vztahy na hmotné bohatství pouze upravuje, že jim, ekonomickou mluvou řečeno, přidává hodnotu. Z přírody, která podle konvenčního myšlení sama o sobě žádnou vlastní hodnotu nemá (výjimkou vždy byly přírodní síly uvnitř člověka, tj. hodnota pracovní síly), práce prý bohatství teprve vytváří.

Problém je ovšem v tom, že přirozený evoluční proces, který produkuje tvary, struktury, uspořádanost, produkuje současně takové vlastnosti evolučně vznikajících struktur, které byly tradičně označovány jako hodnoty. Přírodní hodnoty tedy v tomto smyslu existují objektivně, byly vytvořeny přirozenou evolucí, byly vzájemně sladěny a uspořádány tak, že vytvářejí vysokou hodnotu přírody o sobě. A má-li příroda vysokou hodnotu o sobě, pak lidská práce tuto nepodmíněnou hodnotu už dále zvyšovat neumí, může ji pouze měnit na kulturní hodnoty dočasné a instrumentální. Práce totiž, jak na to poukázala např. Hannah Arendtová, „násilím rozbíjí strukturu přírodních látek, je jejich spotřebou“, je stravováním a ničením jedinečných přírodních struktur [Arendtová 2007: 128]. Dočasné hmotné bohatství taková práce pro kulturu sice vytváří, ale současně přírodu i člověka poškozují.

Skrytá destruktivní role lidské práce (aktivity fyzické i intelektuální) nebyla však dlouho patrná. Teprve proces abiotické automatizace výroby odhaluje, že příroda je aktivita, že v ní dřímají síly a struktury, kterých se lze s pomocí vědy a techniky zmocnit. A také to nás ještě jednou vrací k otázce, kterou se zabývali již fyziokraté: kde, či jak, vzniká

společenské bohatství? Když si ekonomickou aktivitu zúžíme pouze na model plně automatizovaného továrního procesu a bohatství hlavně na vyrobené předměty a poskytované služby, získáme jasný důkaz, že bohatství dnes vzniká nejen v zemědělství, ale také v těžebním průmyslu či v abiotické výrobě: např. při těžbě ropy, automatizované výrobě oceli či získávání energie v atomové elektrárně. Po stisknutí příslušného tlačítka se tu hmotné bohatství vytváří téměř samovolně, tj. umělym, předem nastaveným chodem vědou sestaveného, usměrněného a kontrolovaného technického systému. Průmyslový produktivní proces se tak jevově podobá přirozené produktivitě živé přírody: např. růstu obilí na poli, či produkci masa a mléka na farmě či pastvině.

V čem potom spočívá slabé místo dnešní síťové informační a spotřební civilizace? Myslím, že nejen v tom, že dnešní ekonomika na místo vykořisťování živé lidské práce stále více vykořisťuje práci minulou, mrtvou, tj. práci vědeckotechnicky ovládnutých přírodních procesů. Spočívá také v tom, že průmysl není biotickým produktivním procesem vnitřně sladěným s chemickou a biologickou strukturou Země a že potřeba průmyslového zboží včetně abiotické spotřební techniky (např. automobilů či počítačů) nemá žádné přirozené meze na straně lidského těla. Nesmyslně rostoucí výroba tak může lidem jejich stále méně naléhavé potřeby namalovat, může je různými triky a reklamou k nadbytečné spotřebě svádět.

Ale ještě jeden moment je důležitý. I bez přímé účasti dělníků v automatizované výrobě může dnes samočinný technický proces Země vyčerpávat a ničit. A tento přesun zájmu kapitálu z vykořisťování dělnické práce na vykořisťování práce neživých přírodních sil znamená, že lidé, kteří v technicky vyspělých zemích již téměř fyzicky nepracují, mohou dnes Země ubližovat skrytě, nezáměrně a nepřímou: prostřednictvím své seberealizační, společensky užitečné a ceněné práce informační, duševní. Přírodě tak může ubližovat nejen konečná osobní spotřeba lidí, ale i jejich aktivita v tzv. nevýrobní sféře – aktivita manažerů, bankéřů, úředníků a znalostních pracovníků.

A je-li to tak, kdo by měl tuto rafinovanou lest přírody nad dnešní predátorskou technickou kulturou pro veřejnost odhalit a srozumitelně ji vysvětlit? Domnívám se, že to nemůže být žádná speciální věda, která se spolu s technikou a ekonomikou na tomto procesu aktivně podílí. Patrně to nemůže být ani pragmatická politika, která jde spíše za vozem ekonomické a technologické globalizace a která se již dříve zbavila odpovědnosti za sféru podnikání, zaměření vědy a využívání techniky. Podle mého názoru to může být pouze evolučně ontologická filosofie – řečeno Aristotelovým termínem – nová „první filosofie“. Poprvé v dějinách totiž potřebujeme nejen poznat vznik a průběh ontického (fyzického) konfliktu kultury s přírodou, ale také *odhalit a zlomit skrytý duchovní základ*, z něhož dnešní ekologicky neudržitelná kultura vyrostla. Snahy snížit tempo kulturní evoluce nebudou zřejmě stačit. Přírodě budeme nuceni, jak na to neúnavně upozorňuje James Lovelock, *důstojně ustupovat* [Lovelock 2006: 20–21].

Domnívám se, že v prvé řadě dnes nejde jen o nové vnitřní uspořádání celosvětové kultury, jen o reformy a změny technologické a sociálně politické ve smyslu známé knihy *Přírodní kapitalismus* [Hawken, Lovins, Lovinsová 2003], ale že musí jít o *nové strategické nastavení kultury vůči přírodě*. Čeká nás ústup od útočné adaptivní strategie (predátorského paradigmatu), na jejímž základě dnešní globální kultura vyrostla. Útočnou adaptivní strategii, jejíž biologické předpoklady nám (jako živočišnému druhu) byly kdysi vrozeny a jejíž úspěch v měřítku planety hrozí dnes lidským zánikem, musí vy-

střídat vědomě zvolená strategie kulturní zralosti, tj. *rozvoj kultury podřízený prosperitě biosféry*. Teprve touto *biofilní strategií*, opřenou o širší a pravdivější racionalitu (o biofilní paradigma), tj. strategií schopnou navázat na jiné predispozice skryté v lidském genomu, může lidstvo udržet obyvatelnost Země a vstoupit do věku dospělosti a odpovědnosti. Kdyby však v lidském genomu žádné jiné predispozice nebyly, ani s pomocí širší a hlubší racionality bychom patrně biofilní kulturu nevytvořili.

Fritjof Capra, původem fyzik a dnes uznávaný environmentalista, nedávno napsal: „Vědci, stejně jako obec nevědecká stále věří, že na skutečné vysvětlení reality je nutné se dotazovat fyzika, což je ryze karteziánský blud. Paradigma vědy se dnes posunulo ... od fyziky k vědám o životě“ [Capra 2004: 25]. Protože se zabývám evoluční ontologií, troufám si být radikálnější. S rizikem nepochopení tvrdím, že caprovské paradigma se dnes musí posunout ještě dál: *k vědám společenským*. Dnešní situaci totiž považuji za velkou příležitost pro rozvoj filosofie a věd společenských, tj. skutečných věd o kultuře, které by se poprvé mohly stát novými, a to ještě významnějšími *fundamentálními vědami*, než jakými byly na počátku novověku fyzika a matematika. Co mám na mysli? Základní rozdíl mezi vědami přírodními a společenskými, pomínu-li jejich nestejnou teoretickou úroveň, spočívá podle mého názoru v jejich *odlišné sociokulturní funkci*: příroda, která je předmětem přírodních věd, na jejich poznání nezávisí, pro své fungování a evoluci přírodovědecké poznatky nepotřebuje; samovolný růst ničivých účinků umělého kulturního systému na přírodu, který zpředměťuje dílčí přírodovědecké poznání a který předbíhá naše možnosti souhrnného poznání, se bez filosofie a společenských věd může stát (v důsledku absence negativní zpětné vazby růstu kulturního systému) příčinou zániku člověka jako biologického druhu.

Na závěr se znovu vrátím k ontické opozici kultury vůči přírodě a k problému lidské odpovědnosti. Jde totiž o samu podstatu nynější civilizační krize. Kulturou zničené přírodní struktury, které vznikaly v průběhu milionů a miliard let ani příští generace lidí, ani příroda sama, nebudou moci vytvořit znovu; lidský druh má tedy *před přírodou* odpovědnost za to, že zbytečně nezničí to, co nevytvořil. Má však jednoznačnou odpovědnost *za kulturu*, za své dílo, jímž Zemi, přirozený domov všech živých systémů, nevratným způsobem pustoší. Platí-li morální hlediska také pro lidstvo jako celek, neumím si představit morálně pokleslejší chování, než když na kulturou obsazené Zemi pokračujeme v útočné adaptivní strategii, o které víme, že planetu, výtvar dlouhé přirozené evoluce, našim potomkům i všem živým systémům nevratně poškozuje.

LITERATURA

- Arendtová, Hannah. 2007. *Vita activa neboli o činném životě*. Praha: Oikoymenh.
- Birx, James H. (ed.). 2006. *Encyclopedia of Anthropology*. London, New Delhi: Thousand Oaks, Sage Publications.
- Capra, Fritjof. 2004. *Tkáň života. Nová syntéza mysli a hmoty*. Praha: Academia.
- Flegr, Jaroslav. 2006. *Zamrzlá evoluce*. Praha: Academia.
- Hawken, Paul, Amory Lovins, Hunter Lovins. 2003. *Přírodní kapitalismus*. Praha: Mladá fronta.
- Lovelock, James. 2006. *Gaia vrací úder*. Praha: Academia.
- Mayr, Ernst. 2009. *Co je evoluce*. Praha: Academia.
- Petty, William. 1662. *A treatise of taxes and contributions*.
- Stonier, Tom. 2002. *Informace a vnitřní struktura vesmíru*. Praha: BEN.

Šmajš, Josef. 2000. *Drama evoluce*. Praha: Hynek.

Šmajš, Josef. 2008. *Evolutionary ontology. Reclaiming the value of nature by transforming culture*. New York, Amsterdam: Rodopi.

Šmajš, Josef. 2011. *Ohrožená kultura*. Brno: Host.

Šmajš, Josef, Ivan Klíma, Václav Cílek. 2010. *Tři hlasy*. Brno: Doplněk.

Wuketits, Franz M. 2006. *Přírodní katastrofa jménem člověk*. Praha: Granit.

SUMMARY

The author interprets culture from the evolutionary ontology's viewpoint. He notes that culture is a young, artificially created system, inside an older, naturally created system of nature. Culture originated as a human-constructed non-biological system with its own internal information, which is not genetic information but conceptual information, a spiritual culture. Therefore culture is not a direct continuation of natural evolution – its relation to nature is ontically opposite. The author describes two main processes of cultural structures' origination by means of human activity: 1. An indirect process, when these structures originate without a scenario, i.e. by means of a historical succession (e.g. social institutions and ethnic languages); 2. A direct process when they originate according to a scenario, i.e. as structures with specified information (e.g. the material culture and technology). He also reminds that social wealth originates only at the expense of the natural wealth, i.e. at the expense of the evolutionarily originated inanimate and animate systems of the planet. Yet human species is not responsible for nature, which it had not created and which it does not fully understand. It is responsible for culture, its own creation, which ravages the Earth in an irreversible way.

PŘÍLOHA: DEKLARACE ZÁVISLOSTI¹³

Vedení obavou o zachování perspektivy lidstva vyjadřujeme znepokojení nad tím, jak současná globalizující se kultura (civilizace) svou expanzí destruuje Zemi a ničí předpoklady pro život budoucích generací. Země člověku nepatří a člověk není přírodě nadřazen. Přesto dnes naše kultura nevratně pustoší velkolepé, miliardy let se formující dílo přirozené pozemské evoluce. Vyčerpává neobnovitelný přírodní kapitál Země, hubí miliony let staré organismy, rozsáhlé ekosystémy a rozvrací globální systém života. Likviduje přírodní podmínky, jež stály u zrodu člověka a s nimiž jsme dosud biologicky soubodí. Je načase přestat se samolibým obdivem ke všemu lidskému a kulturnímu, a naopak šířit obdiv a pokoru před fascinující evoluční uspořádaností Země, která je jediným možným hostitelským systémem kultury. Kořistnický přístup k přírodě, který byl kdysi užitečný pro rychlou expanzi lokálních kultur ve zdravé biosféře, musíme v éře globalizované kultury opustit. Žádný biologický druh včetně člověka, který vytvořil kulturu, není s to si podrobit přírodu. Genomy biologických druhů jsou nepatrným zlomkem evoluční moudrosti života a ani naše teoretické vědění nemůže pochopit jeho komplexitu. Kolébkou, domovem i hrobem člověka je biosféra, jíž se i lidská kultura musí podřídít.

Pokud nezmírníme konflikt protipřírodní kultury se Zemí, bude se obyvatelost naší planety zhoršovat a celý lidský druh může vlastní vinou předčasně vyhynout. Ústředním motivem obecných intelektuálních úvah, jímž byl v antice údiv, ve středověku pokora a v novověku pochybnost, se nyní stává obava. Nové evolučně ontologické pochopení světa nás proto vyzývá, abychom uznali nepodmíněnou hodnotu přírody a na přírodě závislou, pouze instrumentální hodnotu kultury.

¹³ Na formulaci textu spolupracovali: Antonín Bajaja, Bohuslav Binka, Petr Blahut, Etela Farkašová, Milena Fucimanová, František Houdek, Vladimír Choluj, Petr Jemelka, Ivan Klíma, Aleš Máchal, Vratislav Moudr, Gustav Rosa, Jiří Sedlák, Zuzana Škorpíková, Jan Šmarda, Gerlinda Šmausová, Pavel Trpák, Marek Timko a Emil Višňovský.

V souladu s výše řečeným zdůrazňujeme, že:

1. Pouze biosféra jako celek je nejmenším relativně autonomním systémem schopným dlouhodobého vývoje v čase. Všechny její subsystémy, jedinci, populace, biocenózy i kultura jsou dočasně a nesamostatně, existenčně závislé na tvořivosti a prosperitě biotického celku. Dokonce i harmonická výchova našich dětí předpokládá – vedle biologické matky – přítomnost neosobní matky přírody.
2. Příroda je obsažena nejen v našem vnějším prostředí, ale i v každém z nás. Jsme jedním z mnoha evolučně vzniklých a s biosférou dokonale sladěných druhů planety Země. Víme však i to, že jsme druhem výjimečným, jediným, který vytvořil kulturu, neboť v souladu se svým genomem zapálil ještě jednu evoluci, opoziční evoluci kulturní.
3. Kdysi nenápadná kulturní evoluce svou kořistnickou orientací, maskovanou blahobytem a šířením spotřební techniky, ohrožuje lidskou budoucnost. Kultura totiž není ani kultivace přírody, ani pokračování její evoluce jinými prostředky. Je umělým fyzickým systémem s vlastní vnitřní informací, již ale není informace genetická, nýbrž lidská kultura duchovní.
4. Duchovní kultura, pomyslný genom kulturního systému, není ovšem tak úchvatná a vznešená, jak se nám zdálo. Protože koření v lidském genomu a její dílčí složky dosud podléhají kořistnickému duchovnímu základu starých kultur, je druhově sobecká, omezená, krátkozraká. Pomáhá rozšiřovat kulturní systém, který planetu nenapravitelně pustoší.
5. Zejména v posledních třech stoletích jsme podlehlí pokušení přednostně rozvíjet takové lidské schopnosti a síly, které produkují růst materiálního bohatství a světské moci nad lidmi i přírodou: chladnou symbolickou komunikaci, dílčí vědeckou racionalitu, ekonomickou kalkulaci. Výsledkem je globální, reprodukci přírody nepřizpůsobená technosféra.
6. V relativně krátké době jsme vyplenili snadno dostupné přírodní bohatství, zejména lesy, rudy a tekutá fosilní paliva. Planetárního rozšíření technicky rozvinuté kultury jsme ovšem dosáhli jen za cenu obsazení Země pro sebe; za cenu jejího poškození pro jiné živé systémy. Prostřednictvím nynější kultury jsme jedinou příčinou hromadného vymírání biologických druhů. Dokonce i my jsme druhem ohroženým vlastní kulturou.
7. Protože v celém kosmu platí zákon zachování látky a energie, kulturní bytí může vznikat jen rozbižením struktury staršího bytí přirozeného. Rozšiřováním umělého kulturního bytí nebezpečně ubývá bytí přirozené, zaniká původní přirozená uspořádanost Země, s níž evoluce sladila i lidský organismus. Kulturní bytí, které nevzniká přirozenou pozitivní destrukcí přírody, nýbrž technickou destrukcí negativní, je nesvébytné a pomíjivé, s člověkem evolučně sladěné není. Příroda je nemůže ani začlenit, ani jeho evoluci bez člověka podporovat.
8. Kořistnický duchovní základ kultury (predátorské paradigma) šířený dnešní vědou, vzděláním a politikou je třeba nahradit vztahem respektu a úcty k přírodě, biofilním duchovním paradigmatem. Nekončící politické spory o správnost pravicové či levicové orientace politiky zastírají vážnost konfliktu kultury se Zemí, lidskou biologickou stálost a závislost na přírodě. Brání prosazení obratu kultury k její spolupráci s přírodou.
9. Zdá se, že přirozená evoluce také u člověka testuje zdařilost jeho biologické evoluční konstrukce. Testuje ji ovšem nepřímo, prostřednictvím lidského díla, tj. slučitelnosti funkcí i těla kultury s biosférou. Kulturní systém, který překročí pomyslnou mez přípustné zátěže Země, který bude příliš rozsáhlý a protipřírodní, nezávisle na své technické a informační úrovni spolu s člověkem nevyhnutelně zanikne.
10. Hostitelský systém Země může cizorodý kulturní systém tolerovat a dlouhodobě živit pouze za předpokladu, že také neživý systém kultury včas dosáhne zralosti, že bude, tak jako biosféra, růst jen kvalitativně. A to znamená záměrně přiblížit výměnu látek nynější kultury, nepřizpůsobenou přírodě, látkové výměně živých systémů. Jinak zbytečně brzy vyčerpáme přírodní suroviny a paliva, zamoříme planetu přírodě cizorodými odpady a produkty kultury.
11. V situaci, kdy nelze prokázat ani somatické, ani psychické zdokonalování člověka kulturou, nemůže být smyslem kultury pouhý růst výroby a spotřeby, pomyslný užitek, který neumíme definovat. Nemůže jím být problematický zisk, který neumíme spravedlivě rozdělit. Musí jím být zdraví a blaho lidí uvnitř zdravé biosféry. I když máme přirozené právo žít a přiměřeně se realizovat, tj. vytvářet a rozvíjet kulturu, její nynější útočnou strategii musíme korigovat. Pro blízkou i vzdálenou budoucnost potřebujeme zdravou a obyvatelnou Zemi.

Vyzýváme veřejnost k novému pochopení vztahu přírody a kultury, k opatrnosti před širšími a vzdálenějšími důsledky expanze lidského díla. Protipřírodní kultura sice pro technicky vyspělou část lidstva přináší dříve neznámý blahobyt, ale neodstraňuje chudobu, války, násilí a nerovnost. Ve svém celku působí jako nejmohutnější destruktivní síla Země. Čím více dnes globálně spolupracujeme, tím více přírodě ubližujeme. Protože kultura ničí to, co jsme nevytvořili, může zničit i všechno to, co vytváříme. Dnešní kulturu můžeme Zemi a lidské biologické podstatě přizpůsobit pouze tak, že k ní přistoupíme jako k umělé nebiologické struktuře s neadekvátní vnitřní informací. Biofilní přestavba kultury, která nás očekává, je proto výzvou pro všechny odpovědné lidi planety: pro vědce, politiky i řadové občany. Myslete, jednejte a rozhodujte s vědomím, že Země je jedinou obydlenu planetou v dosud poznaném vesmíru, že je vzácným vesmírným originálem, který nás i kulturu přesahuje a který nemáme právo zpusťošit. Vratme Zemi její posvátnost, její přehlíženou evoluční a informační hodnotu, její člověku nadřazenou subjektivitu. Vytvořili jsme sice mohutné technické prostředky a rozvinuté informační sítě, ale ztracenou přirozenou uspořádanost neživých i živých forem už ani přirozená evoluce znovu nevytvoří. Chceme-li na Zemi přežit, musíme přírodě včas moudře ustoupit. Epocha symbiózy kultury s přírodou leží dosud před námi.

Každým nadechnutím, každým douškem vody, každým soustem závisíme na zdravé, nezamořené Zemi.

Podrobněji k těmto problémům: Šmajš, J. 2008. *Filosofie – obrat k Zemi*. Praha: Academia; Šmajš, J. 2008. *Evolutionary Ontology*. Amsterdam – New York: Rodopi; Šmajš, J. 2011. *Ohrožená kultura*. Brno: Host; Šmajš, J. 1998. *The Threatened Culture*. Prešov: Slovacontact; Šmajš, J. 2012. *Kultura pod ugrozou*. Novosibirsk: Akademija Nauk.